

Cegna, Romolo

Początki utrakwizmu w Czechach w latach 1412-1415 : (w związku z odnalezieniem dzieła "Plures tractatuli pullulant... Omnibus Christi fidelibus" Jakoubka ze Střibra)

Przegląd Historyczny 69/1, 103-114

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ROMOLO CEGNA

Początki utrakwizmu w Czechach w latach 1412–1415

(W związku z odnalezieniem dzieła „Plures tractatuli pullulant... Omnibus Christi fidelibus” Jakoubka ze Stříbra)

1. W dniach 20–21 stycznia 1433 roku, podczas Soboru w Bazylei, biskup taborytów Mikołaj Biskupiec z Pelhřimowa wygłosił mowę, w obronie jednego z czterech artykułów praskich, który dotyczył obowiązku i prawa wspólnoty chrześcijańskiej do karania grzechów i przewinień publicznych. Do poważnych przewinień zaliczał on

non communicare Christi fideles plebes, nullo peccato mortali indispositos, iuxta sententiam et institutionem Salvatoris, Eucaristie sacramento sub utraque specie, scilicet panis et vini, aut ministrantes et ab eisdem pro loco et tempore congruo suscipientes dampnare aut quovismodo indebito impedire¹.

W trakcie swojej mowy obronnej powracał do tego zagadnienia, ganiąc Sobór w Konstancji, który 15 czerwca ostro potępił utrakwizm:

infundabilem et inadvertibilem concilium — mówi Mikołaj z Pelhřimova — tulit sententiam infligendo penam communicantibus sub utraque specie conformem ei, que iniungitur incurrenti hereticam pravitatem, licet confiteatur in ecclesia primitiva sic populis fuisse ministratum. — — Propter quod consuetudo mala sive disuetudo, obvians huic optime Christi institutioni, debet cedere, destri et eradicari, cum Dei veritatem, non sequi oportet, sicut in canone dist. IX sub auctoritate Cypriani dicitur: Si solus Christus audiendus est, non debemus attendere, quid aliquis ante nos faciendum putaverit, sed quid, qui ante nos omnes est, Christus prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem².

Postępowanie według przykazań Chrystusa, naśladowanie Mistrza i słuchanie jego słów, zgodnie z piękną formułą Cypriana³, bliską tradycji husyckiej⁴, potępienie każdego złego zwyczaju, niezgodnego z prawem chrześcijańskim, przykład Kościoła pierwotnego (wyidealizowanego według źródeł Nowego Testamentu), oto fundament nowej ideologii utrakwistycznej, która po potępieniu w Konstancji i nowych dyskusjach na jej temat w Bazylei znalazła swój oficjalny wyraz w latach 1419–1420, w jednym z czterech artykułów praskich. Artykuł ten zgodnie z tekstem

¹ *Nicolai de Pelhřimov, episcopi Taboritarum Oratio*, [w:] *Orationes quibus Nicolaus de Pelhřimov... Ulricus de Znoimo, articulos de peccatis publicis puniendis et libertatem verbi Dei in Concilio Basiliensi anno 1433 ineunte defenderunt*, oprac. F. M. Bartoš, Tabor 1935, s. 23.

² Tamże, s. 25.

³ Rozpoczyna się słowami: *Si solus Christus est audiendus* i będzie cytowana później. Odnajdujemy ją w *Decretum*, dyst. VIII, c. IX. *Corpus iuris canonici*, wyd. K. Friedberg, t. I, s. 15 n. (cyt. dalej: *Decretum*).

⁴ Zob. mój artykuł *Ancora un incontro con Nicola di Cerruc detto da Dresda*, „*Communio Viatorum*”, t. XX, 1977, s. 19–32.

z 20 lipca 1420 roku, po pominięciu wszystkich „autorytetów”, na których się opiera, zaczyna się w następujący sposób:

Secundus articulus: quod sacramentum divissime eucaristie sub utraque specie, scilicet panis et vini, omnibus Christi fidelibus, nullo peccato mortali indispositis, libere ministretur iuxta sententiam et institutionem Salvatoris, qui dixit: Accipite et comedite, hoc est corpus meum. Et bibite ex hoc omnes, hic est enim sanguis meus novi testamenti qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum Mathei XXVI, Marci XIII, Luce XXII etc.⁵

2. Narodziny idei utrakwistycznej w Pradze są dobrze znane. Inicjatywa należała do Jakoubka ze Stříbra, zaś utrakwizm ukształtował się pod wpływem doktryny i działalności Mikołaja z Cerruc zwanego z Drezna, nigdy jednak przez Jakoubka nie wymienionego jako współtwórca. Wykazałem na innym miejscu, że pełny wykaz autorytetów biblijnych i patrystycznych oraz odpowiednich kanonów kościelnych zaopatrzonych w komentarze i noty funkcjonował już w korespondencji utrakwisty, rektora szkół w Wildungen (Hesja) oraz antyutrakwisty, rektora szkół w Korbach, zanim jeszcze omawiana polemika przeniosła się do Pragi i dotarła do tamtejszych mistrzów⁶. Nietrudno jest rozpoznać Mikołaja z Cerruc w rektorze szkół w Wildungen; oczywista jest zależność formy dzieł eucharystycznych Jakoubka ze Stříbra, domniemanego autora ideologii utrakwistycznej, od „Replica” rektora z Wildungen, zachowanej jedynie w formie nieuporządkowanej kopii, sporządzonej zapewne do użytku własnego samego Mikołaja (w rękopisie D 118 Biblioteki Kapitulnej w Pradze, znajdującej się w Bibliotece Prezydenta Republiki; przestudiowanie tego rękopisu jest więc obecnie trudne lub wręcz niemożliwe)⁷.

Możemy z łatwością prześledzić początkową działalność pisarską Jakoubka, na temat Eucharystii, wnosząc korekty dotyczące dat i tekstów go inspirujących, jakie udało mi się ustalić w ostatnim okresie poszukiwań w bibliotekach polskich. Najpierw jednak należy przypomnieć, z którego roku pochodzi dokładna dokumentacja pewnego już utrakwizmu w Pradze. Prawdopodobnie do pierwszej połowy 1414 roku należy odnieść anonimową „Quaestio quodlibetica”: *Utrum probari potest demonstracione vel evidenciam naturali deum esse trinum cum aliis fidei articulis*, która dotyczy między innymi ewangelicznej słuszności komunii pod pierwszą postacią⁸. „Quaestio” jest ewidentnym świadectwem rozpoczętej już polemiki utrakwistycznej. Nie do przyjęcia jest jednak opinia Sedlaka i De Vooghta, którzy na podstawie „Quaestio” uważają Jakoubka za inicjatora praktyki podawania komunii pod dwiema postaciami. Nie należy zapominać o tym, co nieco później pisze Mikołaj z Cerruc, w często cytowanym fragmencie:

Bene incepimus sub utraque specie, in nomine ipsius, cuilibet pie desideranti porrigere sacramentum, non pro nostro libito, ut praetendunt doctores, sed secundum primitivam institutionem filli Dei, longa et matura super hoc praehabita deli-

⁵ F. M. Bartoš, *Manifesty města Prahy z doby husitské* [w:] *Príspevek k dějinám hlavního města Prahy*, Praha 1932 i nadb. s. 283.

⁶ Zob. moje wprowadzenie i komentarz do krytycznego wydania *De reliquiis et veneratione sanctorum — De purgatorio*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” t. XXIII, 1977.

⁷ Tamże, wstęp.

⁸ Por. J. Sedlák, *Počátkové kalicha*, „Časopis Katolického duchovenstva” t. LII, 1911, s. 99; oraz A., M. Jan Hus, Praha 1915, s. 301 n.; P. de Vooght, *Jacobellus de Stříbro*, Louvain 1972, s. 123.

beratione cum magistris et aliis legem Christi diligentibus⁹. — — Prae omnibus ergo Christus est audiendus — —¹⁰.

3. Pierwsza rozprawka utrakwistyczna Jakoubka posiada jako incipit *Pius Jesus*. Uważana za nieznaną jeszcze przez Bartoša¹¹ i Seibta¹², została jednak odnaleziona przez Josefa Tríškę w rękopisie nr 766 Biblioteki Uniwersyteckiej w Lipsku¹³. Oparli się na nim Paul De Vooght¹⁴ oraz autor niniejszej pracy¹⁵. Największe zainteresowanie wywołał w tekście Jakoubka fragment dotyczący objawienia na temat utrakwizmu, jakiego doznał on dzięki boskiemu miłosierdziu.

Piotr z Pulkau pisał 31 kwietnia 1415 roku (rozprawka Jakoubka pochodzi z roku 1414), iż sądzi, że Jakoubek mógł mieć objawienie, ale jedynie *per angelos malos illusoria immissio*¹⁶, *dyabolica illusio*¹⁷. Zaś Andrzej z Brodu tak się wypowiadał na ten temat¹⁸.

Epilogando ergo praemissa dici potest: Si dicit adversarius de hoc sibi revelationem factam, probet illam, sicut Moses probat Exodus. III¹⁹.

Jakoubek odpowiedział Andrzejowi z Brodu traktatem noszącym incipit *Premissis posicionem scolasticam et tractatulo*.

Piotr z Pulkau, piszący w późniejszym okresie, nie zna „Responsio” Jakoubka do Andrzeja, która byłaby mu pomocna w zrozumieniu sensu terminu *revelatio*: wiedzy pochodzącej z badań nad źródłami biblijnymi, zmierzającej prawdopodobnie w ślad za egzortacją Mikołaja z Cerruc do osiągnięcia prawdy ewangelicznej za pomocą *scrutinium* orędzia chrystusowego²⁰.

„Posicio scolastica”, o której wspomina Jakoubek zawiera *quaestio*:

Utrum expediens sit et necessarium ex institutione Christi, quod communitas fidelium laicorum sumat sepius corpus et sanguinem Christi sub duplici forma sacramentali.

Bartoš i De Vooght datują ją na okres tuż po wyjeździe Husa do Konstancji (11 października 1414 roku) i przed 12 listopada tegoż roku, z którego pochodzi zawierająca ją rękopis²¹.

⁹ H. von Hardt, *Rerum Concilii oecumenici constantiensis* t. III, Frankfurt 1698, s. 617 (jeżeli chodzi o interpunkcję podałem ją zgodnie z rkps IV G 15 z Bibl. Uniw. w Pradze).

¹⁰ Tamże, s. 641.

¹¹ F. M. Bartoš, *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, Praha 1925, nr 38, s. 35.

¹² F. Seib, *Die Revelatio des Jacobellus von Mies*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” t. XXII, 1966, s. 618—624.

¹³ J. Tríška, *Přspěvky k středověké literární universitě*, „Acta Universitatis Carolinae” t. IX, 1968, fasc. 2, s. 17.

¹⁴ P. De Vooght, *op.cit.*, s. 126 n.

¹⁵ Zob. R. Cegna, *Ancora un incontro con Nicola di Cerruc*.

¹⁶ D. Girgensohn, *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches*, Göttingen 1964, s. 236.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Nie jest to wbrew H. von Hardtowi (*op. cit.* t. III, s. 392 n.) odpowiedź na dziełko Jakoubka opublikowane przez Hardta (tamże); J. Sedlak, *op.cit.*, s. 245.

¹⁹ H. von der Hardt, *op.cit.* t. III, s. 566.

²⁰ R. Cegna, *Ancora un incontro con Nicola di Cerruc*.

²¹ F. M. Bartoš, *op. cit.*, nr 33, s. 33 n. P. De Vooght (*op. cit.*, s. 12) umieszcza „Posicio” pod datą 11 października z powodu mylnej interpretacji tego, co pisze Bartoš (jeżeli Hus wyjeżdża 11 października, w tydzień później jest 18 października).

Według Sedlaka „Quaestio” powstała wiosną 1414 roku, lecz jego przypuszczenia odrzucają go przez historyków z tego względu, że za początek ruchu utrakwistów uważa się okres po wyjeździe Husa; zasługują jednak na uwagę jeżeli rozpatrzymy oświadczenie Mikołaja z Cerruc, który w swoim „De reliquiis et veneratione sanctorum — De purgatorio” mówi albo o samym sobie, albo o Jakoubku, jako o tym, który musi porzucić teren dyskusji o czyścicu, by udać się do domu (do Pragi) *ad necessaria tractanda, scilicet ad communicandum populum sub utraque specie*²². Hus choć nadal uczestniczył w dyskusjach na temat czyścica, musiał wówczas wyjechać do Konstancji:

Qui tandem citatus anno domini MCCCCXIII feria ante Galli iter arripuit eundi ad Constanciam²³.

Utrakwizm aktywny, jako ruch ideowy i jako praktyka mógł więc rozpocząć się przed wyjazdem Husa do Konstancji.

Wróćmy do „Responsio” Jakoubka do Andrzeja z Brodu. Zachowała się ona w wielu rękopisach, a jej powstanie datuje się z pewnością przed 4 sierpnia 1415 roku, który jest datą rękopisu D 53 przechowywanego w Bibliotece Kapitulnej w Pradze²⁴. Pomocną w ustaleniu tej daty okazała się moja wizyta w maju 1976 roku w Bibliotece Katedralnej w Gnieźnie, gdzie odnalazłem jeden z rękopisów Jakoubka, nieznanego Bartośowi. Jest to rękopis nr 45, który w katalogu T. Trzcieskiego występuje jako „Tractatus de Eucaristia”, anonimowego autora katolickiego²⁵. Jest to kodeks o wymiarach 21,8 × 29,22 cm noszący wyraźną datę r. 1414 na okładce wewnętrznej, zawierający „Responsio” Jakoubka do Andrzeja z Brodu oraz anonimowy komentarz do fragmentu „Apokalipsy”. Możemy więc umieścić wszystkie trzy dzieła eucharystyczne Jakoubka: „Posicio scolastica”, czyli „Quodlibet”, rozprawkę „Pius Jesus” i „Responsio” na traktat Andrzeja z Brodu pt. „Premissa posicione scolastica” w roku 1414. Założenie, że rozprawka „Pius Jesus” pochodzi właśnie z 1414 roku jest więc potwierdzone.

Ponieważ w „Responsio” Andrzejewi z Brodu wspomina się wciąż o *tractatulo in quo sanctorum antiquorum auctoritates sunt succincte collecte* (na początku), to po dokonaniu identyfikacji tego zbioru z „Tractatus de sanguine”, umieszczonym pod nr 46 w wykazie Bartośa²⁶ znikną również wątpliwości tego ostatniego, a powstanie dzieła będziemy mogli datować na rok 1414.

4. Tych skąpych informacji nie równoważy wcale bogactwo myśli wspomnianych tu dzieł Jakoubka. Po przeczytaniu „Replica” Mikołaja, napisanej w duchu całkowicie utrakwistycznym, twórczość Jakoubka utrzymana w stylu monotonnego repetytorium wydaje nam się dość blada. To samo wrażenie wywołuje całość polemiki Jakoubek — Andrzej z Brodu.

Przedstawiliśmy dotychczas trzy rozprawy należące do tej polemiki: traktat „Pius Jesus”, rozprawę Andrzeja z Brodu, w której autor — między innymi — żąda weryfikacji tak zwanego objawienia, jakiego miał doznać Jakoubek, i wielką odpowiedź Jakoubka w formie traktatu „Premissa posicione scolastica et tractatulo”. Polemika rozwijała się jednak

²² Zob. moje wydanie w „Mediaevalia Philosophica Polonorum” t. XXIII, s. 117.

²³ Tamże, s. 118.

²⁴ F. M. Bartoś, *op.cit.*, nr 41, s. 36 n.

²⁵ T. Trzcieski, *Katalog rękopisów biblioteki kapitulnej w Gnieźnie aż do początków wieku XVI*, Poznań 1910.

²⁶ F. M. Bartoś, *op.cit.*, nr 36, s. 35.

nadal: Andrzej z Brodu napisał krótki list obiegowy przeciwko praktyce utrakwistycznej znajdujący się w wielu kodeksach²⁷ z incipitem *Omnibus Christi fidelibus clericis et laicis salus a Deo Patre* oraz eksplicitem *Sed si qua scriberet ex ignorancia et parvitate ingenii paratus est emendare et habere pro non dicto*. O jego treści, będącej normalną katolicką polemiką antyutrakwistyczną, mowa będzie nieco później. Obecnie zatrzymamy się na chwilę nad odpowiedzią, jaką napisał Jakoubek w związku z obiegowym listem Andrzeja.

Pod nr 35 Bartoš umieszcza przy odpowiedzi datę (prawdopodobną) — listopad 1414 roku i przypomina, że nie znają jej żadne rękopisy, zaś z kodeksu O 8, znajdującego się w Bibliotece Kapitulnej w Pradze wiemy jedynie, że

Istum Tractatulum carpit M. Jacobellus hereticus in tribus sexternis. Qui similiter incipit Omnibus Christi fidelibus.

Wzmianka ta zamieszczona jest na k. 60 r., po liście obiegowym Andrzeja z Brodu, przepisany na kk. 58 r. — 60 r.²⁸ De Vooght w „Jacobellus de Stříbro” stwierdza, że dzieło to nie zachowało się²⁹. Szczęśliwym zbiegiem okoliczności 13 stycznia 1977 roku odnalazłem jego kopię w Bibliotece Narodowej w Warszawie, w małym rękopisie chartaceus (sygnatura II-3320) pochodzącym z Biblioteki Żałuskich (sygn. LAT. QI 148), formatu 22,5—16 cm, zawierającym 36 kart (w trzech seksternach, jak podawał rękopis O 8), którego ostatnie karty (poczynając od k. 33 r.) zajmują list obiegowy Andrzeja z Brodu. Wszystko wskazuje na to, że rękopis pochodzi z okresu husycko-taboryckiego (pierwsza połowa wieku XV). Karta katalogowa opisuje go pod tytułem „De communione laicorum” i klasyfikuje go jako piętnastowieczne dziełko anonimowego autora.

Można zrozumieć przyczynę, dla której traktat Jakoubka uszedł uwadze historyków i badaczy: trwały poszukiwania incipitu, jaki podaje Kodeks O 8 z Pragi, atoli brzmi on następująco:

Plures tractatuli pullulant ad seducendum plebes fidelium ab ewangelica traditione primitive ecclesie videlicet de communione calicis ad populum ne plebes Christi biberent meritorie sanguinem Christi sub forma vini. Et quamvis in tractatu replicationum contra tractatum Magistri Brode et eius responsionem, videtur esse in parte iam responsum ad hos et alios consimiles tractatus qui conformiter videntur tangere apparencias sophisticas. Tamen quia iam occurrit de novo tractatulus cuiusdam qui arbitratur se destruere dominicum preceptum de communione calicis in plebibus Christianis, ideo rogatus ad hoc scriptum fucatum ne per ipsum simplices seducantur, conabor prout potero respondere. Et in primis iste sciolus incipiendo ab obediencia et vera falsis anteponeudo, premittit primo salutarem affectum conformiter sanctis dicens: Omnibus Christi fidelibus clericis et laicis salus a Deo patre — —.

Jest to odpowiedź, punkt po punkcie, na list obiegowy Andrzeja z dokładnym odwołaniem się do tekstu niezidentyfikowanego, antyutrakwistycznego mistrza nazywanego Sciolus, któremu też przypisuje się list obiegowy. W okresie późniejszym niż wykonanie kopii, innym charakterem pisma nadany został temu dziełu tytuł „Contra sciolum epistula pulchra”.

²⁷ J. Tříška, *Literární činnost předhusitské university*, Praha 1967, s. 105; *Příspěvky k středověké literární universitě*, cz. 3, „Acta Universitatis Carolinae” t. X, 1969, fasc. 1, s. 41.

²⁸ F. M. Bartoš, op.cit., s. 34.

²⁹ P. De Vooght, op. cit., s. 134, przyp. 320.

Na górnym marginesie pierwszej karty *recto* w dwóch miejscach dopisano *De communione laicorum*. Nie ulega wątpliwości, że rękopis ten powstał w środowisku husyckim. Istnieje również pewność, że jest to tekst przepisany z innego kodeksu. Kopista nie umieścił jednego zdania na początku komentarza, które przez kogoś innego dopisane zostało u dołu karty.

5. Analiza traktatu „*Contra sciolum epistula pulchra de communione laicorum*” (zawierającego list obiegowy Andrzeja z Brodu, podzielony na fragmenty bardzo dokładnie przeanalizowane przez Jakoubka) w niewielkim stopniu wzbogaca naszą wiedzę o problematyce utrakwizmu. W każdym bądź razie mamy tu potwierdzenie typu polemiki, jaką wtedy zwyczajowo prowadzono. Cytowane są autorytety, których nie można określić (na k. 5 Jakoubek pisze:

Nam eo modo cum conspexissem Augustinum de Simbolo hanc ibi auctoritatem non inuenio,

i ma rację). Deformowane są też te autorytety (na k. 11 r. Jakoubek stwierdza:

— — in originali Augustini libro in propria forma verba ista sunt posita, sine diminutione vel additione vel quacumque alia variatione verborum),

kontrolowane są bardzo szczegółowo cytaty biblijne żeby wyknać błąd przeciwnikowi (na k. 15 Jakoubek pisze:

Ego autem inuenio non XII sed XI sic scriptum: Immolabitque eum universa multitudo filiorum israel, etc.

Chodzi w tym wypadku o Exodus i Jakoubek nie ma racji, ponieważ jest to ustęp Ex. XII, 6).

Podstawowa tematyka przeniknięta jest sensem eschatologicznym, ideą naśladowania Chrystusa, odwoływaniem się jedynie do słów Chrystusa i apostołów. Na k. 23 r. Jakoubek jeszcze raz powraca do rozdz. 9 dyst. 8 „*Decretum*”, gdzie odnajdujemy tekst Cypriana często powtarzający się w jego dziełach:

Si solus Christus audiendus est, non debemus attendere, quid aliquis ante nos faciendum putaverit, sed quid, qui ante omnes est, Christus prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem — —³⁰.

Orędzie utrakwistów przeniknięte jest mocno żywą treścią eschatologiczną, implikującą między innymi konieczność cierpienia, któremu chrześcijanin jest podporządkowany w tym życiu. Jakoubek ostrzega (i jego słowa odzwierciedlają uczucie niepokoju panujące w okresie, w jakim żyje) na k. 14 r.:

Tunc in novissimis temporibus istud genus sacerdotale christianorum in tantum perfundabitur in genere omnium maliciarum usque ad summum quod ex magna indignatione dei tamquam ira et plaga egiptiaca permetteretur in populum christianum in penam peccati quod Eucharistia divinissima auferetur a populo communiter christiano, non solum quoad spiritualement degustacionem sed etiam quo ad sacramentalem quod valde raro scilicet semel vel bis in anno a pseudosacerdotibus admittebatur populus ad communionem et hoc adhuc solum ad primam speciem, scilicet quo ad secundam speciem in penam peccati omnino usque ad certa tempora predefinita fuit hoc iuge sacrificium populo ablatum. Sic enim Danielis XI [Dan. XI,

³⁰ Tamże, s. 124, zob. wyżej przyp. 3.

31] prophetatum est quod novissimis temporibus periculosus propter peccata populi auferent iuge sacrificium et dabunt abhominacionem in desolacionem.

Problematyka cierpienia, przeznaczenia chrześcijanina, zostaje poruszona w związku z nakazem bezwzględnego posłuszeństwa wymaganego przez antyutrakwistę Andrzeja z Brodu. Jakoubek pisze na ten temat k. 3 v. — 4 r.:

Et maledicta est in christianis illa obediencia ad prelatos contra ewangelium mandantes per quam non obeditur Christo et suo ewangelio. Qui ergo obediendo ewangelio misceant sangwinem Christi sub forma vini plebibus desiderantibus contra prohibitionem modernorum prelatorum adversancium ewangelio, non est ista eorum viciosa obediencia. Sed cum nonnulli obediunt modernis contra Christum et suum ewangelium per hoc ostendunt inobedienciam Christo et sanctis eius et hec est nimis magna inobediencia — —.

A nieco wcześniej czytamy na k. 2 v. — 3 r.:

Si ergo sunt prelati discoli, non doceant discoliam, non mandent saltem contrarie Christo et suo ewangelio contra apostolos et primitivam ecclesiam sed conforment se in mandando et docendo/cum eis et tunc fideles obligabuntur eis in omnibus obedire. Si autem diligentius volumus respicere, videbimus quod moderni prelati ad tantum declinaverunt ab ewangelica lege quod pauca vel nulla mandant vel docent secundum ewangelicam legem populum christianum ymmo communiter contrario modo se habent. Quis ergo fidelis teneretur talibus obedire etc. cum Deus ex immensa sua misericordia permiserit potestatem talibus simoniaciis prelatibus contra Christi fideles ad captivandum eos vel excommunicandum vel torquendum sive mortificandum. Fideles debent humiliter pati, non remurmurando contra hanc potestatem que est a domino deo, in nullo autem malo per hoc contra ewangelium debent eis quomodolibet consentire.

Doktryna ta, która nawiązuje już do rewolucyjnych początków pokojowego taboryzmu Chelcický'ego³¹ przeziiera z orędzia husyckiego i jest też jednym z podstawowych tematów doktryny Mikołaja z Cerruc.

Zgodnie z przyjętą wówczas praktyką, również w dziełach Andrzeja i Jakoubka obie strony oskarżają się nawzajem o herezję: Jakoubek przypomina więc na k. 6 r.-v. doktrynę katolicką opierając się zwłaszcza na *causa* 24 kwestii 3 „Decretum”, gdzie znajdujemy kanony 24, 26, 28, 31, często cytowane przez mistrzów utrakwistycznych, a zwłaszcza przez Mikołaja z Cerruc, w obronie przeciwko zarzutowi herezji³². Dla przykładu zacytuję tylko jeden z kanonów, a mianowicie 31, wyjęty z Augustyna, polemizującego z manicheizmem (husyci nazywali manichejczykami tych katolików, którzy nie akceptowali krwi Chrystusa, tak jak katarzy nie akceptowali wina na ceremoniach pseudoeucharystycznych, ograniczonych do łamania chleba):

³¹ Zob. referaty i artykuły Amedeo Molnára; *Wegbereiter der Reformation*, opr. G. A. Benrath, Bremen 1967, s. 389—402; F. Seibt, *Peter Chelcický*, [w:] *Lebens Bilder zur Geschichte der böhmischen Länder*, München 1974, s. 49—61.

³² *Decretum*, s. 997 n.; Mikołaj z Cerruc porusza argumenty i analogiczne cytaty w *Super Pater Noster*, Bibl. Uniw. w Pradze rkps III G 28, k. 80 v., w *Sermo de materia sanguinis*, tamże, k. 154 r. w *Replie*, Bibl. Kapit. w Pradze, rkps D 118 k. 4 v., w *Querite Primum Regnum Dei*, wyd. J. Nechutová, Brno 1967, s. 40, i są to (opracowania *Sermones*), w *Tabule* [w:] *Selected Works Contrasting the primitive Church and the Roman Church, Master Nicholas of Dresden. The old Color and the new*, wyd. H. Kaminsky, D. L. Bilderback, I. Boba, P. N. Rosenberg, Philadelphia 1965, s. 47.

Qui in Ecclesia Christi morbidum aliquid pravumque sapiunt, si correcti, ut sanum rectumque sapiant, resistunt contumaciter suaque pestifera et mortifera dogmata emendare nolunt, sed defensare persistunt, heretici sunt³³.

Jakoubek trwa w uporze, broniąc opinii osobistych, nie opartych na ewangelii, z oczywistym oskarżeniem o herezję skierowanym przeciwko antyutrakwistom. Na k. 31 v.—32 r., pod koniec „Epistula pulchra”, pisze on:

Qui, inquit, in Ecclesia Christi morbidum pravumque aliquid sapiunt, si correpti, etc., ut supra. Hoc dictum Augustini allegando innuit et presupponit et quasi habet pro probato ex istis suis dictis quod nos sumus heretici specialiter in ista materia de communione calicis ad plebes, sed constat suum suppositum esse in hoc falsum cum ex omnibus suis dictis non potuit probare quod non sub utraque specie sed sub prima tantum sine secunda esse ewangelicum communicare plebes. Ideo sciolus cum aliis sibi similibus contradicentes observancie ewangelice ut supra patuit debent multum timere in se de pertinacia et dum aliis false ascribunt in seipsis habentes eam non cognoscunt. Nam utique eorum dictum contra ewangelium est morbidum quid et pravum et nec volunt corrigi — — sequitur quod sunt heretici — —. O quod iam scioli sacerdotes et ypocrite qui sub pretextu excuiusdam coloris odiunt et persequuntur verbo et facto multas veritates ewangelicas innitentes magis suis consuetudinibus et hominum tradicionibus quam legis domini fundamento.

Pozostaje jednak poważny problem zbawienia i usprawiedliwienia tych wszystkich, którzy po okresie pierwszego Kościoła nie byli już utrakwistami. Przypomina on zresztą inną kwestię, roztrząsaną przez szkoły teologiczne w okresie po odkryciu Ameryki, a mianowicie pozaziemskiego losu nowo poznanych ludów, nie znających przecież wcześniej orędzia Chrystusowego. Zdaniem Jakoubka nie należy wnikać w Tajemnice Boga, który zna sposoby zbawienia swoich wybranych. Znaczenie predestynacyjne woli Boga przewyższa więc wartość sakramentalnej organizacji wspólnoty, podkreślając jednostkowe znaczenie zbawczego faktu krwi Chrystusa. Taki sposób widzenia rzeczy nie jest na pewno komunitarny, ani nie otwiera się w stronę taboryzmu, jak to podpowiada nauka Mikołaja z Cerruc który nie wierzy w predestynację bez jej społecznego manifestowania, ujawniającego się w pełnieniu *charitas*, miłości braterskiej, podtrzymywanej przez wspólną komuniją. Ale do tego zbliża się Jakoubek, który w kilku wierszach stara się zinterpretować sens społeczny kielicha, podobnie do Mikołaja z Cerruc, od którego, jak można sądzić, pochodzi frazeologia artykułu praskiego na temat utrakwizmu. By tego dowieść, pozwolę sobie zacytować fragment „Sermo ad clerum de materia sanguinis” Mikołaja z Cerruc:

Et timorem, fidem et dileccionem debet habere qui panem et calicem domini percipit eadem distincione [„Decretum”, De consecratione dyst. II, c. XXIV; Friedberg t. I, s. 1322]. Hoc sacramentum pietatis est signum unitatis, vinculum caritatis, qui vult vivere accedat et credat ut incorporet sibi hunc cibum et potum eadem distincione, hoc sacramentum [„Decretum”, De consecratione, dyst. II, c. LXIII; Friedberg t. I, s. 1337]³⁴.

Ale wróćmy do Jakoubka, który na k. 27 v mówiąc o Augustynie stwierdza:

³³ K. Friedberg t. I, s. 998.

³⁴ Bibl. Uniw. w Pradze rkps IV G 15, k. 203 v.

Ecce quod iste sanctus loquitur de manducatione et bibitione spirituali et sacramentali et de spirituali in sacramentali et quia fideles per dignam sumpcionem spiritualem et sacramentalem constituuntur in veritate mistici corporis Christi magis ac magis et maiori vinculi societatis — — cibo et potu vult intelligi corporis et membrorum suorum quod est sancta ecclesia in predestinatis quia accedentibus digne ad sacramentum integrum tam beata societas inter eos in vinculo caritatis exuritur.

Nie znajdujemy u Jakoubka, przynajmniej w tym miejscu, pewności grupy predestynowanych żyjących w społeczeństwie fizycznym, jak pojmuje to Mikołaj. Mistrz ze Stříbra jest jeszcze wiklifitą i odwołuje się do predestynacji sekretnej i tajemniczej jak to czytamy na kk. 29 v. — 30 r:

Ergo si aliqui ex patribus vel quibuscumque aliis fuerint electi et peccaverunt graviter vel nimis erraverunt ab evangelica veritate vel non biberunt sanguinem Christi sub forma vini vel aliquam si forte heresim tenuerunt, tunc ante mortem ad dominum conversi modo nobis incognito et que exterius coram hominibus in effectu sensibili implere non potuerunt, habuerunt ad hoc iam salutem bonam et caritativam voluntatem magnam Deo valde gratam et acceptam sufficientem cum Dei gracia ad salutem et ergo eo modo non simpliciter omnes dampno, usque ad electos Dei sed lex dampnat omnes finaliter non observantes evangelium quod non potest convenire electis. Novit enim dominus qui sit eius.

Bliskim Jakoubkowi jest temat komunii utrakwistycznej udzielanej wiernym określanym jako *parvuli*. Zacytuje tu jedno zdanie z k. 25 r.:

— — in ista materia solebam sepe dicere quod christiani debent accedere ad utramque speciem dum commodose potest haberi alias dum homo non contemnit, deus residuum supplet dum sacramentum integrum nullo modo potest haberi. Maie ergo sciolus Augustinus [sic!] ascribendo sibi quod ipse diceret parvulos post baptismum debere communicare esset heresis pelagiana, forte sciolus non vidit quotam et forte ex aliorum conficione allegat false sepius et loquitur quod non intelligit.

6. W swojej mowie nawiązuje Jakoubek do niektórych spraw, które pomagają historykowi wyjaśnić różne kwestie związane z husytyzmem. Nie brak nieuniknionej wzmianki o soborze w Konstancji na k. 22 v.:

Et adhuc plures sunt doctores in Constancia qui contradicunt huic evangelico puncto. Fideles tamen istis periculosus temporibus plus credant evangelio et observancie primitive ecclesie quam istis scolasticis modernis doctoribus qui sibi invicem sunt in opinionibus nimium contrarii et discordes.

Tekst powstał w czasie soboru w Konstancji, ale należy sobie zadać pytanie w jakim dokładnie czasie napisana została „Epistula pulchra”. Na szczęście Jakoubek mówi o mistrzu Janie Husie, który już znajduje się na stosie, a więc jest to po 6 lipca 1415 roku. Możemy jednak określić go jeszcze dokładniej. Andrzej z Brodu pisze m.in. na k. 35 v.:

Contra tales est magister ipsorum cuius ipsi dicunt se esse discipuli, magister Joannis Hus quia vel ipse errorem posuit et docuit vel ipsimet sibi errorem docent. Ipse enim super 4um sentenciarum laborans pro veritate istius questionis: Utrum laici bibunt sacramentaliter sanguinem Ihesu Christi concludens dicit: Ex isto patet quod laicus sumens solum sacramentum sub specie panis manducat corpus Christi sacramentaliter et bibit sanguinem Christi scilicet non sacramentaliter sub specie vini. Ecce asserit quod sanguis bibitur sub specie panis etc.

Znajdujemy rzeczywiście ten fragment w „Super IV Sententiarum” Husa, dyst. VIII, nr 11, z dokładnym cytatem³⁵. Jakoubek zbija zarzut Andrzeja z Brodu zostawiając nam niecodzienny wizerunek Husa nie kwestionując jednocześnie wiarygodności cytatu. Na k. 28 v. czytamy:

De hoc autem quod allegat Magistrum Johannem docitur quod licet finaliter fuit iustus et sanctus subiciens se martirio pro ewangelica veritate, ut creditur, tamen aliquando fuit homo fragilis et in multis deliquit et in secundo [sic!] sententiarum dicens quod sanguis Christi a laicis bibitur in forma panis probabiliter locutus scolastice et ut spero non pertinaciter. Unde Magister Johannis cum inceperat publicari punctus iste ewangelicus de communione calicis ad plebes dicebat penitendo: O miser ego quociens hunc punctum legi: probet se ipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat [I Cor. XI, 28] et nunquam pensavi guomodo cecatus eram quod hoc nec ad proprium proclamavi³⁶.

Unde ante mortem quasi meliorando vel corrigendo in carcere sic scribit in quadam epistula contra concilii deordinationem³⁷: O quanta, inquit, demencia ewangelium Christi, epistolam Pauli qua dicit se non ab homine sed a Christi recepisse [I Cor. XI, 23], et factum Christi cum factis suorum Apostolorum, et aliorum sanctorum ut errorem condempnare scilicet de communione sacramentali calicis domini pro omnibus adultis fidelibus constituta. Ecce errorem docunt quod laicis fidelibus bibere licet de calice domini et si quis presbiter sic bibere dederit quod tamquam erroneus reputetur et nisi desistat tamquam hereticus condempnetur³⁸. O sancte Paule! Tu dicis omnibus fidelibus: quocienscumque manducabitis panem hunc et calicem bibetis mortem domini annunciabitis donec veniat [I Cor. XI, 26], hoc est: usque diem iudicii in quo veniet; et ecce iam dicitur quod consuetudo romane ecclesie est in oppositum!

Jtem Gallo utinam predicatori pure ewangelice veritatis sic scribit³⁹: Dilectissime frater domine predicator!⁴⁰. Noli resistere sacramento calicis Domini quod Cristus per se et per suum apostolum instituit quia multa⁴¹ scriptura est in oppositum, sed solum consuetudo que estimo ex neglegencia inolevit⁴². Modo non debemus sequi consuetudinem, sed Christi veritatem et exemplum. Jam concilium allegans consuetudinem dampnavit communionem calicis quod laicos ut errorem et qui practicaverit nisi respiscat tamquam hereticus puniatur. Ecce malicia Christi institutionem jam ut errorem dampnat. Rogo propter Deum quod iam non amplius impugnes magistrum Jacobellum ne fiat scissio inter fideles de qua gaudeat diabolus. Eciam carissime prepara te ad passionem in manducatione et communione

³⁵ J. Hus, *Super IV Sententiarum*, wyd. V. Flajšhans, Praha 1906, s. 557.

³⁶ Ustęp św. Pawła i Cor. XI, 28 nie jest cytowany przez Husa ani w *Collecta*, ani w *Postilla*, ani w *Sermones in capella Bethlehem* ani nawet w *Sermones de Sanctis*, jedynie w *Contra occultum adversarium* [w:] *Polemica*, opr. J. Eršil, Praha 1966, s. 96 i w *Postilla adumbrata*, opr. A. Molnár, Praha 1975, s. 153, ten ustęp podano bez żadnego wyjaśnienia utrakwistycznego (a w czasie zbliżamy się aż do roku 1412, podczas gdy *Super IV Sententiarum* powstało w roku 1409). Zob. *Sermo Husa (11—2—14 II) in festo Corporis Christi: Sed credant fideliter quia Sumendo Corpus Christi, sumunt etiam verum Sanguinem Christi*.

³⁷ Chodzi o *Epistula* nr 139, s. 289 ogłoszoną przez V. Novotnego, *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, Praha 1920: list datowany na czerwcę 1415 roku, podany tu ustęp cytuję również Jakoubek w *Salvator noster*, Bibl. Uniw. w Pradze, rkps IV G 15, k. 196 r.-v.).

³⁸ Potępienie Soboru pochodzi z 15 czerwca 1415: Denzinger-Schönmetzer, *Enchiridion Symbolorum*, Herder 1963, s. 320 n.

³⁹ V. Novotný, op.cit., chodzi o list nr 141, s. 294; Hus pisze 21 czerwca 1415.

⁴⁰ W wydaniu Novotnego czytamy: *Domine Galle, verbi Christi predicator!*

⁴¹ Zamiast *multa* u Novotnego jest *nulla*, co odpowiada temu znaczeniu.

⁴² Tamże: *inolevit*.

calicis et sta fortiter in veritate Christi, timore illicito postposito, confortans fratres alios in ewangelio Domini Ihesu Christi.

Hec Magister Johannis Hus sancte memorie istis dictis videtur in fine seipsum corrigere in illa materia et remediare quod dixit 4 sentenciarum sanguinem Christi bibere sub forma vini. Et in fine eciam dixit quod si unquam in aliquo dicto dixisset aliquod falsum, quod revocat et si quis cognoverit in suis dictis aliquem errorem ex Dei gracia quod nullomodo teneat, ut patet ex suis epistulis⁴³.

Et Augustinus multa sua retractavit et noluit quod aliquis ei crederetur nisi ostendisset hoc ex scriptura vel racione efficaci, sic eciam quamvis magister Johannis iam sanctus est pro martirium, ut creditur, ubi omnia si que fuerint revocando revocaverit in confuso, quamvis distincte tunc in memoria non habuit, tamen non tenemur sibi credere pro fide quidquid dixit vel scripsit, nisi quantum ostenderit scriptura solida vel racione efficaci.

Ergo sciolus allegat pro se dictum Magistri Johannis: non poterit suum ut timeo pertinacem errorem fundare.

Zadziwia na pewno to, co Jakoubek mówi o Husie, którego w innych wypowiedziach przedstawiał zawsze jako męczennika, przez całe życie będącego sprawiedliwym bożym *statera iudicum, gloria electorum, lucerna dogmatum*⁴⁴. Jeżeli istnieje jakieś wyjaśnienie, to szukać go należy w kompromisowym stanowisku Jakoubka, który zaczyna obawiać się radykalizmu tych, którzy widzą w Husie sprawiedliwego — przemawiać on będzie przeciwko manifestowaniu tego radykalizmu 29 listopada 1415 roku, broniąc doktryny czystości, przeciwko Mikołajowi z Cerruc. Chciał on teraz zatrzeć skutek słów, za pomocą których Mikołaj, najpierw przyjaciel, a teraz antagonist (zresztą krańcowy pacyfista, który opuści Pragę) gloryfikuje postać Husa w „De reliquiis et veneratione sanctorum — De purgatorio”.

Johannem de Hussinecz — — virum utique sincerum — — ignis voraginibus ab eiusmodi traditur, factus Domino Ihesu Christo, pro cuius labore et lege hec suscipit, in odorem suavitatis et holocaustum, hoc est totum incendium hoc factum, quamvis coram mundi amatoribus odibile et mirum et abiectum habeatur ac male interpretatur, ymmo et maledicatur, non tamen a viris sapientibus et Deum diligentibus et causam rei cognoscentibus⁴⁵.

Dysponujemy jeszcze jedną szczególną wskazówką. Andrzej z Brodu nie wie dokładnie czy utrakwizm zapoczątkował Hus, czy kapłani, którzy wprowadzili tę praktykę (*vel ipse errorem posuit etc.*). Jakoubek nie powraca do tej sprawy, a ponieważ upada hipoteza, że jakoby Hus dał początek praktyce, nie widzimy dowodów przemawiających za jej ojcostwem, przypisywanym zgodnie z tradycją Jakoubkowi. Można jeszcze dodać, że wzmianki o utrakwizmie nie ma w „In quartum sentenciacrum” ukończonym przez Husa w 1409 r.⁴⁶. Problem ten staje dopiero po roku 1413, w „Kazaniach” Jakoubka wzywających do komunii pod dwiema postaciami. Mamy tu więc do czynienia prawie z improwizacją i ze zjawiskiem zbiegającym się z przybyciem lub powrotem mistrzów z Drezna, a szczególnie Mikołaja z Cerruc, około roku 1412. Wszystko to popiera tezę, że Mikołaj jest prawdziwym inspiratorem i aktorem początku ruchu

⁴³ Zob. Tamże np. list nr 140 s. 293, nr 155 s. 323 i nr 162, s. 333.

⁴⁴ Por. P. De Vooght (op. cit., s. 75—78), odczytuje u Jakoubka jedynie dowody pełne entuzjazmu na temat świętości życia Jana Husa.

⁴⁵ R. Cegna, *De reliquiis*, s. 119.

⁴⁶ F. M. Bartoš, *Literární činnost M. J. Husi*, Praha 1948, nr 18, s. 45.

utrakwistów, którego jednak nie powinniśmy uważać za zjawisko obejmujące całą ludność czeską. Jeszcze po śmierci Husa, kiedy Jakoubek odpowiada Andrzejowi w „Epistula pulchra” (a więc po 6 lipca 1415 roku), na k. 20 r. mowa jest o nienaruszonej wierze rzymsko-katolickiej, do której wszyscy należą *exceptis paucis in Bohemia*. Jakoubek nie mówi w odpowiedzi o liczbie utrakwistów, ale pisze na k. 20 v.:

Paucissimī vero sunt electi viventes finaliter in observancia ewangelica actu vel habitu, effectu vel affectu, sic quod Salvator prospiciens paucitatem electorum et vere fidei eorum dixit [Luca XVIII, 8]: „Putas cum venerit filius hominis in-venerit fidem super terram?”

Timeamus valde ne simus de illa magna multitudine malorum christianorum transeunte in perdicionem propter pravitatem vite et laboremus et oremus ut simus de numero illorum paucissimorum electorum Dei — —.

7. W oczekiwaniu na ewentualną edycję pism Andrzeja z Brodu i Jakoubka rozpatrzonych tutaj w kilku punktach, które uważam za najbardziej istotne (reszta materiału zawiera mało oryginalne roztrząsania na tematy eucharystyczne typowe dla teologicznych szkół piętnastowiecznych) przedstawione wnioski oraz wzmianka o Husie mają jedynie pewne znaczenie w przeze mnie odkrytym, zidentyfikowanym i umiejscowionym w czasie tekście. Tak więc utrakwizm we wspomnianym okresie można uznać za zjawisko niewątpliwe, a polemiki w jego obronie prowadzone były z wielką konsekwencją. Jego zasięg jednak był ograniczony i Jakoubek na k. 23 v. przypomina, że

patet quod Salvator in illis verbis: Nisi manducaveritis carnem filli hominis et biberitis eius sanguinem etc. [Jo. VI, 53] indicit necessitatem preceptivam huius sumende almonie et quod mandavit fieri a fidelibus per sacerdotum ministerium, non solum spiritualiter sed eciam sacramentaliter. Ideo ista expositio non est secundum nostrum proprium caput, sed. secundum expositionem sanctorum — —.

Jakoubek, który w „Epistula” używa również formy „ja”, tutaj stosuje *nostrum caput*, na pewno po to, aby wskazać na zasługi wspólnoty wyznawców, i już na k. 4 v. dokładnie to określił:

Sed ne supradicta ex meo proprio ingenio videantur procedere — —.

Andrzej z Brodu nie uznał się za przekonanego i być może odpowiedział Jakoubkowi. Hardt opublikował w swojej pracy na temat Soboru w Konstancji, w tomie III jeden z traktatów Andrzeja, „Contra Jacobum de Misa contra communicationem plebis sub utraque specie”⁴⁷. Opublikowany tamże wyżej traktat Jakoubka „Vindicie contra Andream Brodam pro communione plebis sub utraque specie” nie dotyczy polemiki z traktatem przypisywanym Andrzejowi, który Tříška uważa za wątpliwego autorstwa⁴⁸.

Sądzę, że ta anonimowa rozprawka, jaką Hardt przypisuje Andrzejowi, o bardzo popularnym incipicie *Nisi manducaveritis* może pochodzić rzeczywiście od mistrza z Brodu, ale byłaby to odpowiedź na „Epistula pulchra”, której problemy podejmuje, oczywiście z zamiarem wszczęcia polemiki. Jedyna wątpliwość wynika stąd, że rozprawka, chociaż napisana po śmierci Husa, a więc po wyroku w Konstancji, nie zawiera wzmianki o tym fakcie. Odłożmy jednak dalsze wyjaśnienia do innego momentu.

⁴⁷ H. von der Hardt, op.cit. t. III, s. 392—435.

⁴⁸ J. Tříška, *Literární činnost předhusitské university*, s. 106.